

ΑΣΙ Χώρος

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2016

25

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

	Βουλβούλη, Α.	4
	Τόπος, Χώρος, Περιβάλλον: Η περίπτωση της μετεγκατάστασης/χωροθέτησης του εργοστασίου της ΔΕΗ στη Λέσβο.	
	Ζαμάνη, Α., Λαλένης, Κ., Παπουτσόγλου, Γ., Οικονόμου, Δ.	20
	Διαδικασίες παραγωγής, απογραφή και διερεύνηση Οικισμών Ιδιωτικής Πολεοδόμησης	
	Γαβαλάς, Β., Παυλογεωργάτος, Γ.	52
	Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους: 1971-2011 μια τεσσαρακονταετία δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης	
	Αρβανιτίδης, Π., Νασιώκα, Θ.	82
	Το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων: Μελέτη περίπτωσης	
	Σταμπουλής Γ., Νάκου Π.	105
	Προς ένα συνεταιριστικό μέλλον: μαθαίνοντας από το Mondragon	
	Χάρδας, Α., Σκαμνάκης, Χ.	124
	Η κοινωνική πολιτική των ελληνικών Δήμων σε περίοδο οικονομικής κρίσης: Κρατική 'αυτόνομη εμπέδωση' υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο	

Το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων: Μελέτη περίπτωσης

Πασχάλης Αρβανιτίδης

Επικουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Φωτεινή Νασιώκα

Υπ. Διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Οι βοσκοτόποι αποτελούν ένα κλασικό παράδειγμα κοινών πόρων ανοιχτής πρόσβασης, οι οποίοι στις μέρες μας αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υποβάθμισης και οδηγούνται σταδιακά στην καταστροφή. Αυτό οφείλεται στην έλλειψη ενός αξιόπιστου πλαισίου θεσμικών ρυθμίσεων (ή ‘δομή διακυβέρνησης’) που να αποδίδει δικαιώματα οικειοποίησης του πόρου στα ενδιαφερόμενα μέρη και να παρέχει μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής των δικαιωμάτων αυτών. Τέτοιες άτυπες δομές διαχείρισης των βοσκοτόπων αποτέλεσαν, με ιδιαίτερη επιτυχία στο παρελθόν, τα τσελιγκάτα. Η παρούσα εργασία έρχεται να ρίξει φως στο θεσμό αυτό, αντλώντας στοιχεία για την οργάνωση και λειτουργία του από πρόσωπα του τσελιγκάτου Πατουλιάς, στην Αργιθέα Καρδίτσας, που έζησαν το θεσμό και τον θυμούνται.

Λέξεις κλειδιά

κοινά, θεσμοί, αυτοδιαχείριση, βοσκοτόποι, τσελιγκάτο

Tseligkato, an institution for the governance of grazing lands: a case study

Abstract

Meadows and grazing lands constitute typical examples of common pool resources in open access, facing substantial degradation problems in today's Greece. This is due to the lack of a credible institutional framework (or 'governance structure') that allocates clear property rights to interested parties and provides mechanisms for policing and enforcing them. The historical institution of tseligato constituted such a governance structure that enabled sustainable management and successful conservation of grazing lands in Greece for about four hundred years. The current paper comes to shed light on the structure and workings of tseligato, drawing on interviews with those who practiced the institution in Patoulia Argitheia until its demise at the late '60s.

Keywords

commons, institutions, self-management, grazing lands, tseligato

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι κοινοί πόροι, ή αλλιώς κοινά, αποτελούν μια ειδική κατηγορία αγαθών που υπάρχουν σε περιορισμένη ποσότητα, και ως εκ τούτου η χρήση από κάποιον μειώνει τη χρήση από κάποιον άλλο, ενώ παράλληλα υπάρχουν δυσκολίες αποκλεισμού των πιθανών χρηστών. Έτσι τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν τον πόρο με όποιο τρόπο επιθυμούν χωρίς να αναγκάζονται να συμβάλλουν στην προστασία και συντήρησή του, με αποτέλεσμα ο πόρος σταδιακά να υποβαθμίζεται και να καταρρέει (Wade, 1987· Feeny κ.ά., 1990· Ostrom, 1990).

Ο Hardin (1968) ήταν αυτός που έκανε ευρύτερα γνωστό στη βιβλιογραφία το παραπάνω πρόβλημα με τον όρο η «τραγωδία των κοινών». Για την επίλυση του προβλήματος είναι απαραίτητο να αποδοθούν ξεκάθαρα περιουσιακά δικαιώματα και να δημιουργηθεί ένα αξιόπιστο πλαίσιο θεσμικών ρυθμίσεων (ή 'δομή διακυβέρνησης') που να καθορίζει κανόνες πρόσβασης και χρήσης αλλά και μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής των κανόνων αυτών (Hardin, 1968· Ostrom, 1990· Agrawal, 2003). Τρεις τέτοιες δομές έχουν προταθεί στη βιβλιογραφία (Adhikari, 2001): η ιδιωτικοποίηση, όπου τα περιουσιακά δικαιώματα αποδίδονται σε ιδιώτες, η κρατικοποίηση, όπου το κράτος διατηρεί πλήρη δικαιώματα στον πόρο, και η κοινοτικοποίηση (ή αυτοδιαχείριση) όπου τα δικαιώματα

αποδίδονται από κοινού στους χρήστες, οι οποίοι μοιράζονται την εξουσία και την ευθύνη στη διαχείριση του πόρου.

Η παρούσα εργασία έρχεται να συνεισφέρει στη συζήτηση που αφορά την τρίτη δομή διακυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας ως περίπτωση μελέτης την Πατουλιά Αργιθέας στην Καρδίτσα¹, αναλύει τους βοσκοτόπους ως κοινούς πόρους και το τσελιγκάτο ως δομή διακυβέρνησης των πόρων αυτών. Στόχος της εργασίας είναι να ρίξει φως στα χαρακτηριστικά του τσελιγκάτου (πλαίσιο, δομή, μηχανισμοί, λειτουργία) που το κατέστησαν έναν ιστορικά επιτυχημένο θεσμό διαχείρισης και διατήρησης των βοσκοτόπων στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό η εργασία χρησιμοποιεί πρωτογενείς πηγές, αντλώντας πληροφορίες, μέσω προσωπικών συνεντεύξεων, από πρόσωπα της Πατουλιάς που έζησαν το θεσμό και τον θυμούνται.

Η εργασία είναι δομημένη ως εξής. Στη δεύτερη ενότητα αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο για τους κοινούς πόρους και τη διαχείρισή τους. Η τρίτη ενότητα εστιάζει στους βοσκοτόπους, οι οποίοι προσδιορίζονται ως κοινόι πόροι. Στην τέταρτη ενότητα εξετάζεται το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων, αντλώντας πρωτογενή στοιχεία για την οργάνωση και λειτουργία του από την περίπτωση της Πατουλιάς. Η εργασία καταλήγει επισημαίνοντας τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν.

2. ΔΟΜΕΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ

Η δημοσίευση του άρθρου του Hardin (1968) αποτελεί σταθμό στη συζήτηση και ανάλυση του προβλήματος των κοινών. Ο Hardin, χρησιμοποιώντας το παράδειγμα ενός βοσκοτόπου ανοιχτής πρόσβασης, καταδεικνύει ότι κάθε ορθολογικός παίκτης έχει κίνητρα να χρησιμοποιεί υπέρμετρα τον πόρο γιατί καρπώνεται όλο το όφελος ενώ επωμίζεται μόνο μέρος από το κόστος της πράξης του. Ως εκ τούτου, ο κοινός πόρος οδηγείται αναπόδραστα και νομοτελειακά στην υποβάθμιση και την ολική καταστροφή.

Λύση στο πρόβλημα αποτελεί η διαμόρφωση και απόδοση ξεκάθαρων περιουσιακών δικαιωμάτων, επιτρέποντας τη δημιουργία μιας δομής διαχείρισης, ή διακυβέρνησης (για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Williamson, 1975, 1985), που να ελέγχει και να επιβάλλει τα δικαιώματα αυτά σε κάθε εμπλεκόμενο μέρος. Στο πλαίσιο αυτό, ο Hardin διακρίνει δυο επιλογές, την ιδιωτικοποίηση του πόρου, δηλαδή την απόδοση των περιουσιακών δικαιωμάτων σε κάποιο πρόσωπο, ή την κρατικοποίηση του πόρου, δηλαδή την απόδοση των περιουσιακών δικαιωμάτων στο κράτος, ξεκινώντας μια συζήτηση που ακόμα και σήμερα παραμένει ανοιχτή στη βιβλιογραφία.

¹ Η περιοχή αποτελεί τον τόπο καταγωγής της συγγραφέως. Η οικογένεια, δε, Νασιώκα συγκαταλέγεται στις παλαιότερες οικογένειες του χωριού (Χολέβας, 2014).

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της πρώτης επιλογής (Smith, 1981· Welch, 1983· Grafton κ.ά., 2000), η θέσπιση και απόδοση ατομικών περιουσιακών δικαιωμάτων αποτελεί την αποτελεσματικότερη λύση, καθώς επιτρέπει στον ιδιοκτήτη να αποκλείσει μη εξουσιοδοτημένους χρήστες (free-riders), να περιορίσει τα κόστη και να καρπωθεί τα οφέλη (να εσωτερικεύσει τις εξωτερικότητες που δημιουργούν τα κοινά) και να φέρει τον πόρο στην βέλτιστή του χρήση. Από την άλλη πλευρά, οι θιασώτες της δεύτερης επιλογής (Ehrenfeld, 1972· Ophuls, 1973· Heilbroner, 1974) υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνικά δίκαιη χρήση του πόρου και αποφυγή της τραγωδίας χωρίς μια ισχυρή κεντρική δομή οργάνωσης, την οποία αποτελεσματικά μπορεί να παράσχει το κράτος με τους μηχανισμούς του, και στο οποίο πρέπει να αποδοθούν όλες οι εξουσίες και τα δικαιώματα του πόρου.

Μελέτες περιπτώσεων (case studies) σε όλον τον κόσμο ωστόσο, διαπιστώνουν εμπειρικά ότι τόσο υπό καθεστώς ιδιωτικής όσο και δημόσιας ιδιοκτησίας, η αποδοτικότητα τέτοιων πόρων μειώνεται μακροπρόθεσμα με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα βιωσιμότητας (Peters, 1994· Μπριασούλη, 2003· Mwangi, 2007· Poteete και Ostrom, 2008· Poteete κ.ά. 2010). Επιπλέον, οι δύο λύσεις τείνουν να περιορίζουν τα δικαιώματα και τις δράσεις των πραγματικών χρηστών, να καταστρέφουν τις προσωπικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν τις τοπικές κοινότητες ('κοινωνικό κεφάλαιο'), να δημιουργούν διαμάχες και συγκρούσεις και να ζημιώνουν τελικά τόσο την τοπική όσο και ολόκληρη την κοινωνία στο σύνολό της.

Σε αυτό το πλαίσιο, η βραβευμένη με Νόμπελ Οικονομικών το 2009 για τη μελέτη της στα κοινά, Elinor Ostrom, έρχεται να προτείνει μια άλλη οδό, αναγνωρίζοντας πάντα πως καμιά λύση δεν είναι πανάκεια. Μέσα από εκτεταμένες εμπειρικές μελέτες, η Ostrom (1990, 1992, 1999, 2000, 2008, 2010) και άλλοι ερευνητές (όπως οι Wade, 1987· Stern κ.ά., 2002· Dietz κ.ά., 2003· Poteete κ.ά., 2010· Bollier και Helfrich, 2012), αναδεικνύουν μια τρίτη δομή διακυβέρνησης των κοινών, όπου τα περιουσιακά δικαιώματα αποδίδονται στην κοινότητα των χρηστών οι οποίοι μοιράζονται την εξουσία και την ευθύνη της συν-διαχείρισης, διαμορφώνοντας οι ίδιοι κανόνες πρόσβασης και χρήσης αλλά και μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής των κανόνων αυτών. Παράγοντας κλειδί για την επιτυχία αυτών των δομών είναι η ποιότητα του 'κοινωνικού κεφαλαίου' (Coleman, 1988· Putnam, 1993) της κοινότητας, όπου οι χρήστες, σε ένα πλαίσιο εμπιστοσύνης, συνεργασίας και αμοιβαιότητας είναι ικανοί να ξεπεράσουν τα προβλήματα συλλογικής δράσης και να διαμορφώσουν ρυθμίσεις (κανόνες, νόρμες, συμπεριφορές, κτλ.) που τους επιτρέπουν να διαχειριστούν αποτελεσματικά τον πόρο και να διασφαλίσουν την μακροβιότητα του (Ostrom, 2006, 2014· Poteete κ.ά., 2010).

Πίνακας 1. Παράγοντες αποτελεσματικών δομών αυτοδιαχείρισης των κοινών

<i>(1) Χαρακτηριστικά της ομάδας των χρηστών</i>
<ul style="list-style-type: none"> i) Μικρό μέγεθος (W, B&P) ii) Σαφώς προσδιορισμένα όρια (W, O) iii) Κοινές νόρμες (B&P) iv) Επιτυχείς εμπειρίες συνεργασίας από το παρελθόν (W, B&P) v) Κατάλληλη ηγεσία - εξοικειωμένη με εξωτερικό περιβάλλον, συνδεδεμένη με την τοπική ελίτ (B&P) vi) Αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών της ομάδας (W, B&P) vii) Ετερογένεια χαρισμάτων, ομογένεια ταυτοτήτων και ενδιαφερόντων (B&P)
<i>(2) Χαρακτηριστικά του συστήματος των πόρων</i>
<ul style="list-style-type: none"> i) Μικρό μέγεθος (W) ii) Σαφώς προσδιορισμένα όρια (W, O) iii) Χαμηλά επίπεδα κινητικότητας (σταθερότητα στο χώρο) (A) iv) Δυνατότητες αποθήκευσης των ωφελειών από τον πόρο (A) v) Προβλεψιμότητα (A)
<i>(1&2) Σχέση μεταξύ χαρακτηριστικών των χρηστών και χαρακτηριστικών του πόρου</i>
<ul style="list-style-type: none"> i) Εγγύτητα μεταξύ της περιοχής κατοικίας των χρηστών και της θέσης του πόρου (W, B&P) ii) Υψηλά επίπεδα εξάρτησης των μελών της ομάδας από το σύστημα των πόρων (W) iii) Δικαιοσύνη στον καταμερισμό των ωφελειών από τους κοινούς πόρους (B&P) iv) Χαμηλά επίπεδα ζήτησης από τους χρήστες χωρίς απότομες μεταβολές (A)
<i>(3) Θεσμικές ρυθμίσεις</i>
<ul style="list-style-type: none"> i) Περιορισμοί στη χρήση ώστε να ανανεώνονται οι πόροι (W, O) ii) Οι κανόνες είναι απλοί και κατανοητοί (B&P) iii) Οι κανόνες πρόσβασης και διαχείρισης έχουν επινοηθεί τοπικά (W, O, B&P) iv) Ευκολία στην επιβολή κανόνων (W, O, B&P) v) Κλιμακούμενες κυρώσεις (W, O) vi) Διαθεσιμότητα χαμηλού κόστους εκδίκασης διαφορών (O) vii) Υποχρέωση λογοδοσίας αυτών που ελέγχουν και άλλων υπευθύνων στους χρήστες (O, B&P)
<i>(4) Εξωτερικό περιβάλλον</i>
<ul style="list-style-type: none"> i) Τεχνολογία αποκλεισμού χαμηλού κόστους (W) ii) Χαμηλά επίπεδα συνάρθρωσης με εξωτερικές αγορές (A) iii) Σταδιακή μεταβολή στη συνάρθρωση με τις εξωτερικές αγορές (A) iv) Το κράτος: <ul style="list-style-type: none"> α) Οι κεντρικές κυβερνήσεις δεν θα πρέπει να υποσκάπτουν την τοπική αυτοδιοίκηση (W, O) β) Υποστηρικτικοί εξωτερικοί θεσμοί που επιβάλλουν κυρώσεις (B&P) γ) Κατάλληλα επίπεδα εξωτερικής βοήθειας για αποζημίωση των χρηστών στις δραστηριότητες προστασίας (B&P) δ) Ιεραρχικά επίπεδα κατοχής δικαιωμάτων χρήσης, παροχής, επιβολής και διακυβέρνησης (O)
W: Wade (1988), O: Ostrom (1990), B&P: Baland & Platteau (1996), A: Agrawal (2001)

Πηγή: προσαρμοσμένο από τους Agrawal (2001: 1659, 2003: 253) και Μπριασούλη (2003: 49)

Παρά τη διαφορετικότητα των περιπτώσεων που εξέτασε η Ostrom, παρατήρησε ότι τα επιτυχημένα παραδείγματα δομών αυτοδιαχείρισης εμφανίζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία ονόμασε «αρχές σχεδιασμού» (Ostrom, 1990). Περαιτέρω μελέτες (Wade, 1988· Baland και Platteau, 1996· Ostrom κ.ά., 1999· Agrawal, 2001, 2003· Μπριασούλη, 2003· Ostrom 2005· Poteete κ.ά., 2010) έρχονται να επικυρώσουν και να διευρύνουν αυτή τη λίστα των παραγόντων επιτυχίας. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται συνολικά αυτοί οι παράγοντες όπως έχουν ενοποιηθεί και ταξινομηθεί από τον Agrawal (2001, 2003) και τη Μπριασούλη (2003). Διακρίνουμε πέντε βασικές ομάδες: η πρώτη αφορά τα χαρακτηριστικά των χρηστών, η δεύτερη τα χαρακτηριστικά του πόρου, η τρίτη τη σχέση των χρηστών με τον πόρο, η τέταρτη τις θεσμικές ρυθμίσεις για τη διαχείριση του πόρου, και η πέμπτη τις συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Όπως βλέπουμε, σημαντικοί παράγοντες επιτυχίας αποτελούν: (α) όσον αφορά τους χρήστες, η σταθερότητα, ο μικρός αριθμός, η ομοιογένεια, η αλληλεξάρτηση, και η ύπαρξη στενών σχέσεων, κοινών κοινωνικών προτύπων, εμπειρίας συνεργασίας και κατάλληλης ηγεσίας, (β) όσον αφορά τον πόρο, το περιορισμένο μέγεθος, τα σαφή και σταθερά όρια, και η δυνατότητα πρόβλεψης της διαθέσιμης ποσότητας, (γ) όσον αφορά τη σχέση πόρου και χρηστών, η χωρική εγγύτητα τους και τα υψηλά επίπεδα εξάρτησης των δεύτερων από τον πρώτο, (δ) όσον αφορά τις θεσμικές ρυθμίσεις, η απλότητα, η σαφήνεια και η τοπικότητα των κανόνων, καθώς και το χαμηλό κόστος και η ευελιξία στον έλεγχο και την επιβολή τους, και (ε) όσον αφορά το εξωτερικό περιβάλλον, η ύπαρξη υποστηρικτικών δομών και μηχανισμών, και η θεσμική επικύρωση των τοπικών ρυθμίσεων. Φυσικά, δεν συνεπάγεται απαραίτητως κάθε επιτυχημένη δομή αυτοδιαχείρισης να παρουσιάζει όλους τους παραπάνω παράγοντες στο σύνολό τους. Οι παράγοντες αυτοί αποτελούν απλώς συνθήκες οι οποίες φαίνεται να ευνοούν τη διαμόρφωση μακρόβιων και αποτελεσματικών δομών αυτοδιαχείρισης.

3. ΟΙ ΒΟΣΚΟΤΟΠΟΙ ΩΣ ΚΟΙΝΟΙ ΠΟΡΟΙ

Ένα τυπικό παράδειγμα πόρων οι οποίοι όχι μόνο εντάσσονται στην κατηγορία των κοινών αλλά και αντιμετωπίζουν στις μέρες μας σημαντικά προβλήματα υποβάθμισης, αποτελούν οι βοσκότοποι. Η υποβάθμισή τους οφείλεται στην υπερβόσκηση ή την υποβόσκηση, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν και οι πυρκαγιές οι οποίες προκαλούνται είτε από φυσικά αίτια είτε από τους ίδιους στους κτηνοτρόφους σε μια προσπάθεια ελέγχου και περιορισμού των ανεπιθύμητων φυτικών ειδών. Και οι τρεις αυτοί παράγοντες οδηγούν στην ερημοποίηση και τελικά στην καταστροφή του πόρου και του οικοσυστήματος γενικότερα (Κανδρέλης και Παπαναστάσης, 2006· Τσιώρας κ.ά., 2006).

Φυσικά, σύμφωνα με τη θεωρία, η ‘τραγωδία’ θα μπορούσε να αποφευχθεί με τη διαμόρφωση και απόδοση αξιόπιστων περιουσιακών δικαιωμάτων στον πόρο. Αλλά αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα στη χώρα μας: η ανυπαρξία ενός ολοκληρωμένου και αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου διαχείρισης των γαιών αυτών, το οποίο να αποδίδει αξιόπιστα περιουσιακά δικαιώματα στα ενδιαφερόμενα μέρη (Μακέδος, 2001).

Ο Νόμος 216/1973, «Περί διαχειρίσεως και βελτιώσεως των βοσκοτόπων» (Α` 271), αποτέλεσε την πρώτη σύγχρονη προσπάθεια για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου ολοκληρωμένης διαχείρισης των λιβαδιών στην Ελλάδα. Δεν τέθηκε όμως σε ισχύ γιατί μεσολάβησε η μεταπολίτευση και η ψήφιση ενός νέου νόμου (Ν. 1734/1987 «Βοσκότοποι και ρύθμιση ζητημάτων σχετικών με κτηνοτροφική αποκατάσταση και με άλλες παραχωρήσεις καθώς και θεμάτων που αφορούν δασικές εκτάσεις») με παρόμοιες διατάξεις (Καποτάς, 2010). Ωστόσο, ούτε αυτός ο νόμος (Ν. 1734/1987) εφαρμόστηκε ποτέ γιατί κρίθηκε αντισυνταγματικός και ασαφής ως προς το χαρακτήρα των βοσκοτόπων (Μακρής, 2002). Για την ακρίβεια, ο Ν. 1734/1987 αντιμετώπιζε τις εκτάσεις αυτές αποκλειστικά ως τόπους παραγωγής βοσκήσιμης ύλης για τα αγροτικά ζώα, διαφοροποιώντας τες από τις δασικές εκτάσεις και στερώντας τες από την προστασία που χαίρουν οι δεύτερες (Μακέδος, 2001).

Έτσι, λόγω του θεσμικού κενού και της έλλειψης ξεκάθαρων περιουσιακών δικαιωμάτων, οι βοσκότοποι αντιμετωπίζονται στην χώρα μας ως πόροι ανοιχτής πρόσβασης και χρησιμοποιούνται κατά βούληση από τους κτηνοτρόφους της κάθε περιοχής (Παπαναστάσης, 1995· Κανδρέλης και Παπαναστάσης, 2006). Ο κάθε κτηνοτρόφος δηλαδή, δρώντας ορθολογικά και με γνώμονα το ατομικό του συμφέρον, χρησιμοποιεί τον πόρο στο βαθμό και με τον τρόπο που αυτός επιθυμεί χωρίς να λαμβάνει καμία μέριμνα για την προστασία και τη διατήρησή του. Ως αποτέλεσμα ο πόρος υποβαθμίζεται και σταδιακά, αλλά σταθερά, οδηγείται στην καταστροφή και την ‘τραγωδία’ (Κανδρέλης και Παπαναστάσης, 2006).

Για να αποτραπεί η τραγωδία απαιτείται ένα αποτελεσματικό και λειτουργικό θεσμικό πλαίσιο το οποίο θα σέβεται τις ανάγκες των κτηνοτρόφων και θα προστατεύει τα λιβαδικά και δασικά οικοσυστήματα της περιοχής. Βασικά στοιχεία ενός τέτοιου πλαισίου είναι η απόδοση ξεκάθαρων περιουσιακών δικαιωμάτων στα ενδιαφερόμενα μέρη και η διαμόρφωση μιας κατάλληλης δομής διακυβέρνησης που να διασφαλίζει τον αξιόπιστο έλεγχο και επιβολή των δικαιωμάτων αυτών (Μακέδος, 2001· Κανδρέλης και Παπαναστάσης, 2006). Τέτοιες οργανωμένες κτηνοτροφικές δομές, που ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις για αειφορία και περιβαλλοντική προστασία αλλά συνάμα συνέβαλαν στην ενίσχυση των κοινωνικών σχέσεων και του κοινωνικού κεφαλαίου της κοινότητας, αποτέλεσαν, με επιτυχία στο παρελθόν, τα τσελιγκάτα.

4. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΤΣΕΛΙΓΚΑΤΟΥ

4.1. Το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων

Το τσελιγκάτο αποτέλεσε έναν σημαντικό θεσμό οργάνωσης της κτηνοτροφίας με μακρά ιστορία και σημαντική συμβολή στην οικονομία της χώρας (Αρσενίου, 1972· Αικατερινίδης κ.ά., 2002). Η εμφάνισή του τοποθετείται στο δεύτερο μισό της τουρκοκρατίας (τέλη 16ου με αρχές 17ου αιώνα) και συνδέεται με τα προβλήματα της κτηνοτροφίας, και ειδικότερα την έλλειψη εργατικών χεριών, κεφαλαίου και χρηματοδότησης, και τις ανάγκες της εποχής για προστασία και ασφάλεια, ζητήματα που μπορούσαν να αντιμετωπισθούν με συνεργασία και συλλογική δράση (Αρσενίου, 1972· Hatziminaoglou, 2005). Η εξασθένιση του θεσμού ξεκινά ουσιαστικά με την αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 και την αποκατάσταση των προσφύγων της μικρασιατικής καταστροφής του 1922, όπου η κατάτμηση και ιδιωτικοποίηση της αγροτικής γης είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους ενοικίασης και τη μείωση των διαθέσιμων βοσκοτόπων (Sivignion, 1992). Αν και η ελληνική πολιτεία παρείχε, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης των τσελιγκάτων, μια σειρά από μέτρα στήριξης (όπως πιστωτικές παροχές), οι ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές και αλλαγές στο παραγωγικό πρότυπο της χώρας (εκβιομηχάνιση, αστικοποίηση, κτλ.) οδήγησαν στη εγκατάλειψη της κτηνοτροφίας και την κατάλυση του θεσμού στα τέλη του '60 (Αρσενίου, 1972· Νιτσιάκος 1995· Τσακανίκα και Ισπικούδης, 2004· Ζουμπουλάκης, 2005· Αρβανιτίδης και Νασιώκα, 2014).

Το τσελιγκάτο αποτελούνταν από μια ομάδα κτηνοτρόφων, οι οποίοι ένωναν το ζωικό τους κεφάλαιο σε ένα πλαίσιο κοινής διαχείρισης που αφορούσε τόσο το συνολικό κοπάδι όσο και τη βοσκήσιμη γη (Αρσενίου, 1972· Νιτσιάκος, 1995· Δαμιανάκος, 2002· Ασδραχάς, 2003). Για να διατηρηθούν οι βοσκότοποι που αποτελούσαν τη βάση της παραγωγικής δομής του τσελιγκάτου, η ομάδα ανέπτυξε μια σειρά αξιόπιστων ρυθμίσεων και κανόνων που διασφάλιζαν την αποτελεσματική χρήση και οικειοποίηση του πόρου. Μελετητές (π.χ. Αρσενίου, 1972· Παπαναστάσης, 2003· Αρβανιτίδης και Νασιώκα, 2014) επισημαίνουν ότι όσο υπήρχε το καθεστώς του τσελιγκάτου δεν είχε σημειωθεί καμιά περίπτωση υποβάθμισης των βοσκοτόπων, αλλά και του οικοσυστήματος γενικότερα.

Βασικός παράγοντας επιτυχίας του θεσμού αποτέλεσε ο μικρός αριθμός και η συνεκτικότητα των μελών του. Το τσελιγκάτο περιελάμβανε τον τσέλιγκα και τρεις ή περισσότερους σμίχτες με τις οικογένειές τους, καθώς και οκτώ με δέκα έμμισθους βοσκούς (Αρσενίου, 1972). Όλοι είχαν σαφείς ρόλους και αρμοδιότητες, ενώ κανένας εκτός της ομάδας δεν είχε δικαίωμα στους πόρους του τσελιγκάτου. Ο τσέλιγκας αποτελούσε την κεφαλή του τσελιγκάτου και το πρόσωπο επικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Είχε το γενικό

πρόσταγμα στην οργάνωση και διαχείριση των πόρων αλλά πάντοτε μετά από συζήτηση και σε συμφωνία με τα υπόλοιπα μέλη, τους σμίχτες (Αρσενίου, 1972). Οι αποφάσεις για όλα τα θέματα λαμβάνονταν από κοινού με απλές και συνοπτικές διαδικασίες, αναπτύσσοντας έναν σημαντικό βαθμό ευελιξίας και αλλά ευκολίας στην επιλογή και επιβολή των κανόνων (τόσο σε εσωτερικούς όσο και σε εξωτερικούς παραβάτες). Η ομοιογένεια των μελών του τσελιγκάτου (ίδια εθνικότητα, γλώσσα, θρησκεία, αξίες, πρότυπα, αντιλήψεις, κτλ.) και η ύπαρξη στενών κοινωνικών σχέσεων και συγγενικών δεσμών, συντέλεσε στην ανάπτυξη ενός πλαισίου εμπιστοσύνης, συνεργασίας και αλληλεξάρτησης, που εξασφάλισε την επιβίωση και επιτυχία του θεσμού στην πορεία του χρόνου (Νιτσιάκος, 1995).

Εκτός από το ανθρώπινο και το ζωικό κεφάλαιο, βασικός πόρος του τσελιγκάτου ήταν η βοσκήσιμη γη που κατείχε, η οποία ήταν σαφώς προσδιορισμένη χωρικά και διέθετε συγκεκριμένη βοσκοϊκανότητα. Μέσα από την εμπειρία (πιθανά μετά από συνεχείς δοκιμές και λάθη) το τσελιγκάτο κατάφερε όχι μόνο να προσδιορίσει το βέλτιστο όριο βόσκησης και εκμετάλλευσης των λιβαδιών, αλλά και να θεσπίσει απλούς και κατανοητούς κανόνες που να περιορίζουν την αλόγιστη χρήση, να συντηρήσουν τον πόρο και να διατηρούν τη φέρουσα ικανότητά του (Πετμεζάς, 2003). Για παράδειγμα, το σύνολο των ζώων χωριζόταν σε μικρότερα κοπάδια (π.χ. με βάση την ηλικία, το φύλο, την παραγωγικότητα, κτλ.), τα οποία έβοσκαν σε συγκεκριμένες περιοχές του βοσκοτόπου, ικανές να καλύψουν τις διαφορετικές ανάγκες των ζώων. Επίσης ποτέ δεν επιτρεπόταν η βόσκηση σε μια περιοχή, αν η βλάστηση δεν είχε αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην προκληθούν ανεπανόρθωτες ζημιές στον πόρο (Παπαναστάσης, 2003). Στην ίδια λογική το τσελιγκάτο ανέπτυξε επίσης αποτελεσματικούς μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής κυρώσεων (υπό μορφή βίας, πολλές φορές) κατά των παραβατών, τόσο εντός όσο και εκτός της ομάδας (Αρσενίου, 1972).

Το τσελιγκάτο ήταν άμεσα εξαρτημένο από τους βοσκοτόπους που κατείχε, καθώς ο συνολικός αριθμός των ζώων που μπορούσε να διατηρεί, και άρα η συνολική του παραγωγικότητα, ήταν συνάρτηση της ποιότητας και βοσκοϊκανότητας της διαθέσιμης γης. Μεγάλος βαθμός εξάρτησης υπήρχε επίσης μεταξύ των μελών του τσελιγκάτου, λόγω των κοινωνικών (και οικογενειακών) δεσμών που τους ένωναν αλλά και των δυσμενών οικονομικών συνθηκών που καθιστούσαν την έξοδο μια σχετικά δύσκολη απόφαση, τόσο βραχυχρόνια (λόγω της άμεσης εξάρτησης για βιοπορισμό) αλλά και μακροχρόνια (λόγω δυσκολιών εύρεσης άλλης απασχόλησης). Ως αποτέλεσμα το τσελιγκάτο λειτουργούσε σαν μια σχετικά κλειστή και απομονωμένη μονάδα με ελάχιστες σχέσεις με την υπόλοιπη οικονομία. Σε αυτό συντελούσε η αυστηρότητα και απλότητα του τρόπου ζωής, η αυτάρκεια σε βασικά προϊόντα (γάλα, κρέας, μαλλί) και ο μικρός βαθμός συναλλαγών (δυο-τρεις φορές το χρόνο και μόνο από τον τσέλιγκα) για προμήθεια των υπόλοιπων αναγκαίων

αγαθών από τους χωρικούς των γύρω περιοχών (Δαμιανάκος, 2002). Η ομάδα λοιπόν είχε χαμηλό επίπεδο συνάρθρωσης με τις εξωτερικές αγορές και μπορούσε να συνεχίζει να υπάρχει ακόμα και χωρίς την εξωτερική/εθνική οικονομία.

Ένας ακόμα παράγοντας, ο οποίος αποτελεί αναγκαία συνθήκη για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών δομών διακυβέρνησης των κοινών και πληρείται στην περίπτωση του τσελιγκάτου είναι αυτός της επικάλυψης μεταξύ της περιοχής κατοικίας των μελών και της θέσης του πόρου. Συγκεκριμένα οι χρήστες έμεναν σε καλύβες κοντά στους βοσκοτόπους, τις οποίες κατασκεύαζαν οι ίδιοι. Έτσι, κάθε ομάδα συγκροτούσε ένα πραγματικό συνοικισμό σε πλήρη αρμονία με τον πόρο και τη φύση (Αρσενίου, 1972).

4.2. Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς

Ένα από τα πολλά τσελιγκάτα του ελλαδικού χώρου είναι αυτό της Πατουλιάς, από το οποίο η εργασία μας αντλεί πληροφορίες στη συνέχεια. Η περιοχή της Πατουλιάς (ή «Πατλιάς», στην τοπική διάλεκτο) βρίσκεται στο δημοτικό διαμέρισμα Πετροχωρίου του Δήμου Αργιθέας (στο δυτικό άκρο του Νομού Καρδίτσας) και αποτελεί μέρος του κεντρικού ορεινού όγκου των Αγράφων της Νότιας Πίνδου (Σχήμα 1). Η συνολική της έκταση υπολογίζεται στα 15.299,4 εκτάρια (Γκούρλας, 2004). Τα στοιχεία που παραθέτουμε παρακάτω για την οργάνωση και λειτουργία του τσελιγκάτου προκύπτουν από προσωπικές συνεντεύξεις με τους αδελφούς Χρήστο Κίσσα ή παπά-Χρήστο (Κίσσας Χ., 2012) και Βασίλη Κίσσα (Κίσσας Β., 2012) οι οποίοι ήταν από τους τελευταίους που έζησαν το θεσμό ως την κατάλυσή του (δηλ. στην περίοδο 1940-1960). Η δημιουργία του τσελιγκάτου της Πατουλιάς χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (πιθανά στα 1870), όταν, σε μια προσπάθεια μείωσης του κόστους και βελτίωσης της παραγωγής, κτηνοτρόφοι από το χωριό Σπυρέλο (το σημερινό Πετροχώρι Αργιθέας) μεταφέρθηκαν στην ορεινότερη περιοχή της Πατουλιάς ή «Πατλιάς» (η οποία προσέφερε υψηλής ποιότητας και ποσότητας βοσκήσιμη ύλη) και δημιούργησαν εκεί τον αντίστοιχο οικισμό (Σχήμα 2). Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς διατηρήθηκε ζωντανό με μικρές αλλαγές και μεταλλάξεις στην πορεία του χρόνου, ως και τη διάλυσή του στα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια ιδιαίτερη μορφή συνεταιρισμού αποτελούμενη από οικογένειες του Πετροχωρίου τις οποίες συνέδεαν, κατά βάση, συγγενικοί δεσμοί. Ο χαρακτήρας του θεσμού μπορούμε να πούμε ότι ήταν άτυπος, καθώς βασιζόταν σε στενές προσωπικές σχέσεις και ρυθμίσεις, χωρίς να υπάρχει κάποια τυπική αναγνώριση (θεσμοθέτηση) από τη μεριά του κράτους και ένταξή του στο επίσημο δικαίωμα σύστημα. Έτσι, νομικά έγγραφα που να τεκμηριώνουν και να επικυρώνουν το θεσμό δεν υπήρχαν. Ωστόσο, το πλαίσιο ιδιοκτησίας και τα περιουσιακά δικαιώματα ήταν ξεκάθαρα ορισμένα και κατανεμημένα ομοιόμορφα μεταξύ των μελών.

Σχήμα 1. Η θέση του τσελιγκάτου της Πατουλιάς

Πηγή: www.hellogreece.gr, ίδια επεξεργασία.

Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια ιδιαίτερη μορφή συνεταιρισμού αποτελούμενη από οικογένειες του Πετροχωρίου τις οποίες συνέδεαν, κατά βάσει, συγγενικοί δεσμοί. Ο χαρακτήρας του θεσμού μπορούμε να πούμε ότι ήταν άτυπος, καθώς βασιζόταν σε στενές προσωπικές σχέσεις και ρυθμίσεις, χωρίς να υπάρχει κάποια τυπική αναγνώριση (θεσμοθέτηση) από τη μεριά του κράτους και ένταξη του στο επίσημο δικαίωμα σύστημα. Έτσι, νομικά έγγραφα που να τεκμηριώνουν και να επικυρώνουν το θεσμό δεν υπήρχαν. Ωστόσο, το πλαίσιο ιδιοκτησίας και τα περιουσιακά δικαιώματα ήταν ξεκάθαρα ορισμένα και κατανεμημένα ομοιόμορφα μεταξύ των μελών.

Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς αφορούσε μια σχετικά μικρή και κλειστή ομάδα κτηνοτρόφων. Περιλάμβανε δεκαπέντε περίπου οικογένειες με πενήντα περίπου χρήστες, ενώ το μέγεθος της ήταν γενικά σταθερό στο χρόνο. Το δικαίωμα συμμετοχής στο θεσμό

(και χρήσης του εγγείου πόρου) ήταν κατά βάσει κληρονομικό και μεταφερόταν στους απόγονους των μελών, υπό την προϋπόθεση ότι έμεναν στο χωριό και ασκούσαν το κτηνοτροφικό επάγγελμα. Ωστόσο, δεν αποκλειόταν η δυνατότητα συμμετοχής και άλλων ατόμων, τόσο της κοινότητας όσο και ξένων . Για να γίνει αυτό ήταν απαραίτητη η πλήρη απασχόληση του ενδιαφερομένου με την κτηνοτροφία, και επιπροσθέτως στην περίπτωση ξένου, η εγκατάσταση του στο Πετροχώρι και η εγγραφή του στα μητρώα του χωριού. Χρειαζόταν επίσης και η γενική συναίνεση των μελών, η οποία, υπό τους παραπάνω όρους, δινόταν προφορικά χωρίς να υπάρχουν κάποιοι ιδιαίτεροι μηχανισμοί ή διαδικασίες έγκρισης.

Σχήμα 2. Ο οικισμός της Πατουλιάς

Πηγή: Κίσσας Χ. (2012), προσωπική συλλογή

Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια ιδιαίτερη μορφή συνεταιρισμού αποτελούμενη από οικογένειες του Πετροχωρίου τις οποίες συνέδεαν, κατά βάσει, συγγενικοί δεσμοί. Ο χαρακτήρας του θεσμού μπορούμε να πούμε ότι ήταν άτυπος, καθώς βασιζόταν σε στενές προσωπικές σχέσεις και ρυθμίσεις, χωρίς να υπάρχει κάποια τυπική αναγνώριση (θεσμοθέτηση) από τη μεριά του κράτους και ένταξή του στο επίσημο

δικαικό σύστημα. Έτσι, νομικά έγγραφα που να τεκμηριώνουν και να επικυρώνουν το θεσμό δεν υπήρχαν. Ωστόσο, το πλαίσιο ιδιοκτησίας και τα περιουσιακά δικαιώματα ήταν ξεκάθαρα ορισμένα και κατανοητά μορφομεταξύ των μελών.

Το τσελιγκάτο της Πατουλιάς αφορούσε μια σχετικά μικρή και κλειστή ομάδα κτηνοτρόφων. Περιλάμβανε δεκαπέντε περίπου οικογένειες με πενήντα περίπου χρήστες, ενώ το μέγεθος της ήταν γενικά σταθερό στο χρόνο. Το δικαίωμα συμμετοχής στο θεσμό (και χρήσης του εγγείου πόρου) ήταν κατά βάσει κληρονομικό και μεταφερόταν στους απόγονους των μελών, υπό την προϋπόθεση ότι έμεναν στο χωριό και ασκούσαν το κτηνοτροφικό επάγγελμα. Ωστόσο, δεν αποκλειόταν η δυνατότητα συμμετοχής και άλλων ατόμων, τόσο της κοινότητας όσο και ξένων. Για να γίνει αυτό ήταν απαραίτητη η πλήρη απασχόληση του ενδιαφερομένου με την κτηνοτροφία, και επιπροσθέτως στην περίπτωση ξένου, η εγκατάσταση του στο Πετροχώρι και η εγγραφή του στα μητρώα του χωριού. Χρειάζονταν επίσης και η γενική συναίνεση των μελών, η οποία, υπό τους παραπάνω όρους, δινόταν προφορικά χωρίς να υπάρχουν κάποιοι ιδιαίτεροι μηχανισμοί ή διαδικασίες έγκρισης.

Η ομάδα του τσελιγκάτου ήταν όχι μόνο σαφώς προσδιορισμένη αλλά και ιδιαίτερα συμπαγής. Όλοι τους ήταν άνδρες, κάτοικοι Πετροχωρίου, με τοπική καταγωγή, ίδια κοινωνικά χαρακτηριστικά (εθνότητα, φυλή, θρησκεία, κτλ.), κοινά ήθη (κοινωνικές αξίες, πρότυπα και αντιλήψεις), κοινά βιώματα, κοινά συμφέροντα (όλοι τους επαγγελματίες κτηνοτρόφοι) και παρόμοιο επίπεδο μόρφωσης και πλούτου. Υπήρχε λοιπόν ομοιογένεια ταυτοτήτων και ενδιαφερόντων.

Οι συγγενικοί δεσμοί (εξ αίματος και εξ αγχιστείας) και οι μακροχρόνιες και στενές κοινωνικό-οικονομικές σχέσεις των προσώπων του τσελιγκάτου, αλλά και των κατοίκων του χωριού γενικότερα, είχαν ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός ισχυρού κοινωνικού δικτύου που διακρινόταν για τον υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης, αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας καθώς και αλληλεξάρτησης μεταξύ των μελών του. Τα στοιχεία αυτά ενίσχυαν και ενισχύονταν (αμφίδρομα) από μια σειρά συμπεριφορών συνεργασίας και συλλογικής δράσης που αντανακλώνταν στα έθιμα και τις συνήθειες της περιοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το έθιμο της «σεμπριάς», που αναφερόταν στην από κοινού αξιοποίηση ζώων και προσωπικής εργασίας για την εκτέλεση αλωνιστικών ή καλλιεργητικών εργασιών. Υπήρχαν φυσικά και άλλες εμπειρίες συνεργασίας και αλληλοβοήθειας, όπως στο θέρο, στο μάζεμα του καλαμποκιού ή στην κατασκευή των καλυβών (Χολέβας, 2014).

Ως αρχηγός του τσελιγκάτου οριζόταν αυτός που συνείφερε το μεγαλύτερο αριθμό ζώων στο κοινό κοπάδι, και μπορούσε να αλλάξει μόνο εάν τη θέση διεκδικούσε κάποιο άλλο μέλος με περισσότερα ζώα. Ανεξάρτητα όμως του ποιος ήταν ο αρχηγός, οι αποφάσεις οργάνωσης και διαχείρισης λαμβανόταν από το σύνολο των κτηνοτρόφων που μετείχαν

στην ομάδα. Σπάνια υπήρχαν διαφωνίες, και όταν προέκυπταν αυτές λύνονταν πάντοτε ομαλά, μετά από συζήτηση και αμοιβαίες υποχωρήσεις, έχοντας ως γνώμονα το κοινό καλό και το συλλογικό συμφέρον.

Η έκταση του κοινού βοσκότοπου ανερχόταν σε μερικές χιλιάδες στρέμματα, και τα όριά του καθορίζονται από το φυσικό περιβάλλον (ποτάμια, χαράδρες, βουνοκορφές, δάση, κτλ.) και ήταν σχετικά σταθερά και ξεκάθαρα. Έτσι, το εμβαδόν και τα σύνορα του πόρου δεν μεταβλήθηκαν στο χρόνο, παρά την εντατικοποίηση της γεωργικής δραστηριότητας στις γύρω περιοχές και τις πιέσεις που κατά καιρούς ασκήθηκαν στην Πατουλιά.

Εξαιρετικής σημασίας για τη μακροβιότητα του βοσκότοπου αποτέλεσε το γεγονός ότι οι χρήστες γνώριζαν την ικανότητα βόσκησης και ανανέωσης του πόρου. Αυτή η γνώση είχε τη βάση της στη μακρά διαγενεαλογική εμπειρία του παρελθόντος, όπου οι παλαιότερες γενιές είχαν προσδιορίσει (πιθανότατα σε μια διαδικασία δοκιμής και λάθους) και μεταφέρει στις επόμενες, το άριστο μέγεθος κοπαδιού και το χρονικό διάστημα βόσκησης που μπορεί αειφόρα να υποστηρίξει ο πόρος. Τα όρια αυτά είχαν αποτυπωθεί με τη μορφή εθιμικών κανόνων, οι οποίοι γινόταν σεβαστοί από κάθε νεότερη γενιά του κοινού. Για την Πατουλιά ο βέλτιστος αριθμός ζώων ήταν περί τα χίλια, ενώ η περίοδος βόσκησης διαρκούσε από «...το Μάιο έως το Νοέμβριο το αργότερο», και αφορούσε αποκλειστικά τα ζώα του τσελιγκάτου «...και κανένα άλλο!», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο παπὰ-Χρήστος (Κίσσας Χ., 2012).

Σε κοντινή απόσταση από το βοσκότοπο βρισκόταν ο τόπος κατοικίας της ομάδας, δηλ. οι πέτρινες καλύβες του τσελιγκάτου (κονάκια). Σε αυτές οι άνθρωποι του τσελιγκάτου έμεναν, αυτό-επεξεργάζονταν πρωτογενώς την παραγωγή τους (φτιάχνοντας π.χ. τυρί, βούτυρο, κτλ.) και αποθήκευαν τα προϊόντα τους, ως την ημέρα που θα αναχωρούσαν. Όπως αναφέρθηκε, ο αλπικός βοσκότοπος της Πατουλιάς χρησιμοποιούταν κατά την θερινή περίοδο (από αρχές Μαΐου ως τέλη Οκτωβρίου), ενώ το χειμώνα η ομάδα χωριζόταν και κάθε κτηνοτρόφος κατέβαινε στα πεδινά ενοικιάζοντας εκεί γη ιδιωτικά, για τις ανάγκες του δικού του κοπαδιού.

Η ομάδα του τσελιγκάτου ήταν άμεσα εξαρτημένη από την ύπαρξη και τη βιωσιμότητα του βοσκότοπου. Όπως είπαμε, η Πατουλιά πρόσφερε υψηλής ποιότητας βοσκήσιμη ύλη σε χαμηλό κόστος (μηδενικό ενοίκιο), επιτρέποντας την ανάπτυξη του ζωικού κεφαλαίου και προσφέροντας εργασία και εισοδήματα σε ανθρώπους με περιορισμένες δυνατότητες 'εξόδου' (δηλ. αλλαγής απασχόλησης ή μετανάστευσης). Ως αποτέλεσμα, η αποτελεσματική διαχείριση, η προστασία και η διατήρηση του βοσκότοπου της Πατουλιάς ήταν μονόδρομος (και μάλιστα ζωτικής σημασίας) για τους ανθρώπους του τσελιγκάτου.

Τα βάρη και τα οφέλη από τον κοινό πόρο ήταν ομοιόμορφα και δίκαια καταμερισμένα μεταξύ των μελών του τσελιγκάτου. Ο καταμερισμός των εργασιών και

του παραγόμενου προϊόντος γινόταν αναλογικά με τον αριθμό των ζώων που ο καθένας κτηνοτρόφος συνεισφερε στο κοινό κοπάδι. Για παράδειγμα, κάποιος με δέκα ζώα (από χίλια στο σύνολο) ήταν υποχρεωμένος να αναλάβει το ένα της εκατό (1%) των εργασιών (όπως, άρμεγμα, φύλαξη, κτλ.) και του αναλογούσε το ένα της εκατό (1%) του συνολικού παραγόμενου προϊόντος (κατά βάσει, γάλα), ανεξάρτητα από το αν τα ζώα που το παρήγαγαν ήταν δικά του ή όχι. Έτσι περισσότερες υποχρεώσεις και απολαβές είχαν αυτοί που κατείχαν τα περισσότερα ζώα. Οι εργασίες εκτελούνταν κατά κανόνα από τους ίδιους τους κτηνοτρόφους και τις οικογένειές τους, αν και υπήρχαν περιπτώσεις έμμισθης ανάθεσης εργασιών σε άλλα πρόσωπα, ή ακόμα και περιπτώσεις (όταν υπήρχε μεγάλη ανάγκη) συμμετοχής και παροχής βοήθειας από όλο το χωριό.

Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε στο σημείο αυτό τον τρόπο οργάνωσης του κοπαδιού. Το ζωικό κεφάλαιο χωριζόταν σε δύο ομάδες. Τα πιο παραγωγικά ζώα τρέφονταν από την υψηλής ποιότητας βλάστηση του βοσκότοπου της Πατουλιάς, ενώ τα υπόλοιπα βοσκούσαν σε άλλες, χαμηλότερης ποιότητας, εκτάσεις (εκτός Πατουλιάς). Το κτηνοτροφικό κεφάλαιο που μας αφορά εδώ είναι αυτό του βοσκότοπου της Πατουλιάς (δηλ. τα πλέον παραγωγικά ζώα) και το οποίο στην περίοδο 1940-1960 αριθμούσε σταθερά στα χίλια περίπου ζώα.

Οι κανόνες πρόσβασης και χρήσης του βοσκότοπου επινοήθηκαν τοπικά από τους ίδιους τους χρήστες και αποτελούσαν παράδοση των ρυθμίσεων και θεσμών που είχαν κληρονομήσει από τους προγόνους τους. Οι κανόνες αυτοί ήταν απλοί, γνωστοί και κατανοητοί σε όλους και σχετικά εύκολοι στον έλεγχο και την επιβολή τους. Όπως ειπώθηκε, στον πόρο μπορούσαν να βοσκήσουν όχι περισσότερα από χίλια ζώα τα οποία ανήκαν αποκλειστικά στους κτηνοτρόφους του τσελιγκάτου της Πατουλιάς. Ο παπά-Χρήστος (Κίσσας Χ., 2012) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο βοσκότοπος ήταν δικός μας, του Πετροχωρίου και μόνο· οι συνορίτες μας δεν είχαν κανένα δικαίωμα να μπουνε στη στάνη τη δική μας...». Αν κάποιος προσπαθούσε με δόλο να τον οικειοποιηθεί υπήρχαν κυρώσεις από τους ίδιους τους χρήστες αλλά και από εξωτερικούς ρυθμιστές, τους αγροφύλακες. Οι δεύτεροι αστυνόμευαν την περιοχή, και μετά από καταγγελία των χρηστών εξέταζαν την κατάσταση και επέβαλλαν πρόστιμα στους παραβάτες. Ωστόσο, κάποιες φορές η διαδικασία απαιτούσε προσφυγή στα αντίστοιχα αστικά δικαστήρια, και ως εκ τούτου ήταν χρονοβόρα, δαπανηρή, με αμφίβολη έκβαση και με αποτελέσματα που μπορεί να μην ικανοποιούσαν τους ανθρώπους του τσελιγκάτου (π.χ. επιβολή μικρών ποινών ή χαμηλών προστίμων). Έτσι, δεν ήταν λίγες οι φορές που οι χρήστες έπαιρναν τον νόμο στα χέρια τους επιβάλλοντας οι ίδιοι κυρώσεις και τιμωρίες στους παραβάτες. Αυτές κλιμακώνονταν ανάλογα με την σοβαρότητα της κατάστασης σε διάφορες μορφές, όπως, επίπληξη, αποδοκιμασία, χλευασμός, εκφοβισμός, περιθωριοποίηση, ή ακόμα και απειλή ή ανάληψη φυσικής βίας.

Μολαταύτα, πολλές φορές είχαν παρατηρηθεί παραβατικές συμπεριφορές οικειοποίησης του πόρου από κτηνοτρόφους εκτός του τσελιγκάτου . Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση λαθραίας βόσκησης στον πόρο στα τέλη του 1960, όπως την περιγράφει ο κυρ-Βασίλης (Κίσσας Β., 2012). Συγκεκριμένα, κτηνοτρόφοι από διπλανό χωριό προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τον βοσκότοπο της Πατουλιάς ενώνοντας μυστικά κατά τις βραδινές ώρες τα ζώα τους με το κοινό κοπάδι του τσελιγκάτου. Όταν τα μέλη της ομάδας το αντιλήφθηκαν υπήρξαν άμεσες αντιδράσεις (βιαιοπραγία κατά των παραβατών), αλλά και επιβολή προστίμου μετά από καταγγελία και επιτόπια έρευνα του αγροφύλακα. Γενικότερα, υπήρχε ισχυρή αστυνόμευση του πόρου από τους ίδιους τους χρήστες (λόγω συχνών παραβιάσεων), και η οποιαδήποτε παραβατική συμπεριφορά αντιμετωπιζόταν άμεσα με χρήση έννομων και άτυπων (κοινωνικών) μηχανισμών αποκλεισμού και επιβολής.

Παραβάσεις, φυσικά, ήταν δυνατόν να γίνουν και από ανθρώπους του χωριού ή από μέλη του τσελιγκάτου. Κάποιος, για παράδειγμα, μπορούσε να αναλάβει ξένα ζώα, τα οποία να προσθέσει στο κοινό κοπάδι εξασφαλίζοντάς τους, έτσι, τροφή υψηλής ποιότητας. Τέτοιες περιπτώσεις, ωστόσο, ήταν ιδιαίτερα σπάνιες , λόγω των στενών δεσμών και σχέσεων σεβασμού και αλληλεγγύης που υπήρχαν στην κοινότητα, αλλά και των σοβαρών συνεπειών που είχε μια τέτοια πράξη, δεδομένου ότι ήταν εύκολα αντιληπτή (μιας και μετρούσαν τα ζώα καθημερινά κατά τη διαδικασία του αρμέγματος) και οι κυρώσεις μπορούσαν εύκολα να επιβληθούν, έχοντας μεγάλο κόστος για τον παραβάτη.

Ως προς τις σχέσεις του με το οικονομικό σύστημα και το εξωτερικό περιβάλλον, το τσελιγκάτο της Πατουλιάς χαρακτηριζόταν από μικρό βαθμό συνάρθρωσης. Αυτό οφειλόταν στη γεωγραφική (χωρική) του απομόνωση, στο λιτό τρόπο ζωής των μελών του και τις περιορισμένες δυνατότητες εξόδου τους, αλλά και στη διατροφική αυτάρκεια της κοινότητας . Όπως είδαμε, αν και το τσελιγκάτο ως δομή οργάνωσης, και ο βοσκότοπος ως κοινό, δεν ήταν νομικά καθορισμένοι θεσμοί, υπήρχαν κρατικοί (εξωτερικοί) μηχανισμοί που ενίσχυαν την αστυνόμευση και επέβαλλαν κυρώσεις τους παραβάτες, προστατεύοντας και διατηρώντας το πόρο. Φυσικά τον πρώτο λόγο τον είχε η ομάδα των χρηστών (οι κτηνοτρόφοι του τσελιγκάτου) που σε ένα πλαίσιο αυτό-οργάνωσης και αυτό-ρύθμισης κατάφεραν να διαχειριστούν αποτελεσματικά τον πόρο και να διασφαλίσουν τη μακροβιότητα του. Έτσι, το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερα επιτυχημένος.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι βοσκότοποι αποτελούν ένα κλασικό παράδειγμα κοινών πόρων, οι οποίοι στις μέρες μας αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα υποβάθμισης και οδηγούνται σταδιακά, αλλά σταθερά, στην καταστροφή, μια κατάσταση που είναι γνωστή ως «η τραγωδία των κοινών». Η αποφυγή της τραγωδίας μπορεί να επιτευχθεί με την απόδοση ξεκάθαρων περιουσιακών δικαιωμάτων στα ενδιαφερόμενα μέρη και τη δημιουργία μιας αξιόπιστης δομής διακυβέρνησης που να καθορίζει κανόνες πρόσβασης και χρήσης, αλλά και μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής των κανόνων αυτών. Τρεις τέτοιες δομές προτάσσει η βιβλιογραφία, την ιδιωτικοποίηση, την κρατικοποίηση και την κοινοτικοποίηση ή αυτοδιαχείριση, με την τελευταία να κερδίζει ολοένα και περισσότερο το ενδιαφέρον των μελετητών. Αυτό οφείλεται τόσο στα συγκριτικά πλεονεκτήματά της (μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή, μικρότερο κόστος εφαρμογής από πλευράς της πολιτείας, ενδυνάμωση του κοινωνικού κεφαλαίου των τοπικών κοινοτήτων), όσο και στην προβολή της, μετά από τη βράβευση της Elinor Ostrom με το Νόμπελ Οικονομικών για την δουλειά της στο αντικείμενο.

Η παρούσα εργασία έρχεται να συνεισφέρει στη βιβλιογραφία αυτή, αναλύοντας τους βοσκότοπους ως κοινούς πόρους και το θεσμό του τσελιγκάτου ως δομή διακυβέρνησης των πόρων αυτών. Ειδικότερα, χρησιμοποιώντας ως βάση τις αρχές επιτυχούς σχεδιασμού της Ostrom, μελετά ποια χαρακτηριστικά του τσελιγκάτου το κατέστησαν έναν ιστορικά πετυχημένο θεσμό αυτοδιαχείρισης και διατήρησης των βοσκότοπων στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό η εργασία βασίστηκε σε προσωπικές μαρτυρίες ατόμων από το τσελιγκάτο της Πατουλιάς στην Αργιθέα Καρδίτσας, οι οποίοι βίωσαν το θεσμό στα τελευταία είκοσι χρόνια πριν την κατάλυσή του (από το 1940 ως το 1960). Μια σειρά από συμπεράσματα που προέκυψαν χρήζουν ιδιαίτερης αναφοράς.

Βασικό συστατικό της επιτυχίας του τσελιγκάτου της Πατουλιάς αποτέλεσε η ομοιογένεια, η συνοχή και η αλληλεξάρτηση των μελών του. Οι μακροχρόνιοι και στενοί κοινωνικό-οικονομικοί δεσμοί των προσώπων του τσελιγκάτου, αλλά και των κατοίκων του χωριού γενικότερα, σε συνάρτηση με την αδυναμία εξόδου τους, οδήγησαν στη δημιουργία πλούσιου κοινωνικού κεφαλαίου (υψηλός βαθμός εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων) που επέτρεψε την ανάληψη συλλογικών δράσεων για την αντιμετώπιση ευρύτερων προβλημάτων προς βελτίωση της ποιότητας ζωής τους.

Στην βάση του κοινωνικού αυτού κεφαλαίου, οι «τσέλιγκες» της Πατουλιάς μπόρεσαν να διαμορφώσουν απλές αλλά λειτουργικές ρυθμίσεις (κανόνες, πρότυπα, νόρμες, συνήθειες, συμπεριφορές, κτλ.) που να διασφαλίζουν την αποτελεσματική οικειοποίηση και διαχείριση του κοινού βοσκότοπου και να εγγυώνται τη μακροβιότητά του. Όπως είδαμε, αυτό ήταν ζωτικής σημασίας για την κοινότητα λόγω του υψηλού βαθμού εξάρτησης της από τον πόρο και του περιορισμένου μεγέθους και ικανότητάς του τελευταίου για ανανέωση.

Τέτοιοι θεσμοί δημιουργήθηκαν μέσα από συλλογικές διαδικασίες στην πορεία του χρόνου (αφορούσαν το βέλτιστο αριθμό ζώων και τρόπο κατανομής τους στον βοσκότοπο, αλλά και μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής των ρυθμίσεων αυτών), κληροδοτήθηκαν υπό μορφή εθιμικών κανόνων στις επόμενες γενιές και περιφρουρήθηκαν από τους χρήστες με κάθε διαθέσιμο μέσο (με χρήση κοινωνικών αλλά και έννομων μηχανισμών αστυνόμευσης και επιβολής).

Συνολικά, η μελέτη του θεσμού του τσελιγκάτου αναδεικνύει τις τεράστιες δυνατότητες και ικανότητες μια συμπαγούς ομάδας ή κοινότητας ανθρώπων να ξεπεράσουν τα προβλήματα συλλογικής δράσης και, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να δημιουργήσουν αξιόπιστες και μακρόβιες δομές αυτό-οργάνωσης και αυτοδιαχείρισης των κοινών τους πόρων. Η διεθνή βιβλιογραφία παραθέτει μια σειρά από αντίστοιχα σύγχρονα παραδείγματα αυτοδιαχείρισης βοσκοτόπων σε μια προσπάθεια κατανόησης των δομών και των μηχανισμών λειτουργίας τους (βλέπε McCabe, 1990· Niamir-Fuller, 1999· Toulmin κ.ά., 2004· Robinson, 2005· Moritz κ.ά., 2013). Σε αυτό το πλαίσιο, ιστορικά παράδειγμα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος αποτελούν το σύστημα αυτοδιαχείρισης των βοσκών του χωριού Torbel της Ελβετίας (Netting, 1981, 1982) αλλά και των βοσκών Gaddis στο Himachal Pradesh της Ινδίας (Chakravarty-Kaul, 1998). Φυσικά, οι θεσμοί που αναπτύχθηκαν στην Πατουλιά ήταν ιδιαίτεροι, αντανakλώντας τις συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές συνθήκες της περιοχής και της εποχής. Ως εκ τούτου, αυτοίσoι δύσκολα μπορούν να μεταφτευτούν σε άλλες περιοχές ή να αναπαραχθούν στο χρόνο. Η εμπειρία, όμως, που μας προσφέρουν μπορεί να αποτελέσει μια στέρεη βάση για συζήτηση, ανάλυση, σχεδιασμό και υλοποίηση αντίστοιχων δομών διακυβέρνησης και αυτοδιαχείρισης των κοινών στο σήμερα, με βαθμό επιτυχίας που ξεπερνά τις απλουστευτικές πρακτικές της ιδιωτικοποίησης και της κρατικοποίησης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αικατερινίδης Γ., Αλεξιάκης Ε., Γιατράκου Μ. Ε., Θανόπουλος Γ., Σπαθάρη-Μπεγλίτη Ε. και Τζάκης Δ. (2002) *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα 2: Οι Νεότεροι Χρόνοι, Ο Νεότερος Λαϊκός Βίος, Τόμος Α'*, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Αρβανιτίδης Π. και Νασιώκα Φ. (2014) "Το Τσελιγκάτο: Ένας Θεσμός Επιτυχούς Αυτοδιαχείρισης Των Κοινών" *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 16(64), σελ. 39-55.
- Αρσενίου Λ. (1972) *Τα τσελιγκάτα*, Αθήνα

- Ασδραχάς Σ. Ι. (2003) *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: ΙΕ' - ΙΘ' Αιώνας*, Τόμος Α', Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Γκούρλας Α. (2004) *Διαχειριστική Έκθεση Δημοσίου Δάσους Πετροχωρίου Δροσάτου: Διαχειριστική περίοδος 2005-2014*, Δασαρχείο Μουζακίου.
- Δαμιανάκος Σ. (2002) *Από τον χωρικό στον αγρότη, η Ελληνική αγροτική κοινωνία απέναντι στην παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Εξάντας-ΕΚΚΕ.
- Ζουμπουλάκης Μ. (2005) “Θεσμοί και μεταβολές την ελληνική οικονομία” στο Κόλλιας Χ., Ναξάκης Χ. και Χλέτσος Μ. (επ.) *Σύγχρονες προσεγγίσεις της ελληνικής οικονομίας*, Αθήνα: Πατάκης, σελ. 19-66.
- Κανδρέλης Σ. Σ. και Παπαναστάσης Β. Π. (2006) “Υποβάθμιση των λιβαδιών στην Ελλάδα: Η περίπτωση της δυτικής Ηπείρου”, Εργασία που παρουσιάστηκε στο 5ο Πανελλήνιο Λιβαδοπονικό Συνέδριο, Ηράκλειο Κρήτης, 1-3 Νοεμβρίου 2006.
- Καποτάς Π. Σ. (2010) *Οι επιπτώσεις του καθεστώτος χρήσης των λιβαδικών εκτάσεων*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος.
- Κίσσας Β. (2012) Προσωπική συνέντευξη, Ιούνιος 2012
- Κίσσας Χ. (2012) Προσωπική συνέντευξη, Ιούνιος 2012.
- Μακέδος Ι. (2001) “Προβλήματα από την άσκηση της λιβαδοπονίας στο χώρο της Μακεδονίας”, Εργασία που παρουσιάστηκε στο 2ο Πανελλήνιο Λιβαδοπονικό Συνέδριο, Ιωάννινα, 4-6 Οκτωβρίου 2000.
- Μακρής Ι. (2002) *Δασική Νομοθεσία*, 2η έκδοση, Κομοτηνή: Σακκουλάς.
- Μπριασούλη Ε. (2003) “Τα «κοινά»- πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα διαχείρισής τους”, *Αιχώρος*, 2(1), σελ. 36-57.
- Νιτσιάκος Β. (1995) *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Παπαναστάσης Β. Π. (1995) “Σχέσεις κτηνοτροφίας και φυσικού περιβάλλοντος στον ορεινό και ημιορεινό χώρο”, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου με τίτλο Κτηνοτροφική Πολιτική – Θέσεις Προσανατολισμού, Ιωάννινα: Γεωτεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, σελ. 321-331.
- Παπαναστάσης Β. Π. (2003) “Οικολογία και διαχείριση των ψευδαλφικών λιβαδιών”, Εργασία που παρουσιάστηκε στο 3ο Πανελλήνιο Λιβαδοπονικό Συνέδριο, Καρπενήσι, 4-6 Σεπτεμβρίου 2002.
- Πετμεζάς Σ. Δ. (2003) *Η Ελληνική Αγροτική Οικονομία κατά τον 19ο αιώνα: Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Sivignion M. (1992) *Θεσσαλία: γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας*, Μτφ. Γιούλη Αναστασοπούλου, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας.
- Τσακανίκα Β. και Ισπικούδης Ι. (2004) “Η ημινομαδική κτηνοτροφία ως κύρια οικονομική δραστηριότητα των Βλάχων της Β. Πίνδου”, Εργασία που παρουσιάστηκε στο 4ο Πανελλήνιο Λιβαδοπονικό Συνέδριο, Βόλος, 10-12 Νοεμβρίου 2004.
- Τσιώρας Π. Α., Μαντζάνας Κ. και Παπαναστάσης Β. Π. (2006) “Κτηνοτροφία και ερημοποίηση στην περιοχή της Μεσογείου”, Εργασία που παρουσιάστηκε στο 5ο Πανελλήνιο Λιβαδοπονικό Συνέδριο, Ηράκλειο Κρήτης, 1-3 Νοεμβρίου 2006.
- Χολέβας Η. Β. (2014) Το Πετροχώρι Αργιθέας (Σπυρέλο): *Μνήμες και ρίζες του χωριού μας*, Βόλος: Επιμορφωτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Πετροχωριού Αργιθέας «το Σπυρέλο»

Ξενόγλωσση

- Adhikari B. (2001) Property rights and natural resources: Impact of common property institutions on community-based resource management, Third Annual Global Development Network Conference, Rio de Janeiro, Brazil, 9-12-2001.
- Agrawal A. (2001) “Common property institutions and sustainable governance of resources”, *World Development*, 29(10), pp. 1649-1672.
- Agrawal A. (2003) “Sustainable governance of common-pool resources: Context, methods, and politics”, *Annual Review of Anthropology*, 32, pp. 243-262.
- Baland J. M. και Platteau J. P. (1996) *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities?*, Oxford: Clarendon.
- Bollier D. και Helfrich S. (επ.) (2012) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*, Amherst MA: Levellers.
- Chakravarty-Kaul M. (1998) “Transhumance and Customary Pastoral Right in Himachal Pradesh: Claiming the High Pastures for Gaddis”, *Mountain Research and Development*, 18(1), pp. 5-17.
- Coleman J. S. (1988) “Social Capital in the Creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology*, 94, pp. S95-S120.
- Dietz T., Ostrom E. και Stern P. C. (2003) “The Struggle to Govern the Commons”, *Science*, 302(5652), pp. 1907-1912
- Ehrenfeld D. W. (1972) *Conserving Life on Earth*, Oxford: Oxford University Press.
- Feeny D., Berkes F., McCay B. και Acheson J. (1990) “The Tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later”, *Human Ecology*, 18(1), pp. 1-19.
- Grafton R. Q., Squires D. και Fox K. J. (2000) “Private Property and Economic Efficiency: A Study of a Common-Pool Resource”, *Journal of Law and Economics*, 43(2), pp. 679-713

- Hardin G. (1968) "The Tragedy of the Commons", *Science*, 162(3859), pp. 1243-1248.
- Hatziminaoglou I. (2005) Epire et Epirotes: Un trajet dans l' espace et le temps, dans les sociétés montagnardes, Animal production and natural resources utilisation in the Mediterranean mountain areas, EAAP publication, No.115.
- Heilbroner R. L. (1974) *An Inquiry into the Human Prospect*, New York: Norton.
- McCabe J. T. (1990) "Turkana Pastoralism: A Case Against the Tragedy of the Commons", *Human Ecology*, 18(1), pp. 81-103.
- Moritz M., Scholte P., Hamilton I. M. και Kari S. (2013) "Open Access, Open Systems: Pastoral Management of Common-Pool Resources in the Chad Basin", *Human Ecology*, 41(3), pp. 351-365.
- Mwangi E. (2007) "Subdividing the Commons: Distributional Conflict in the Transition from Collective to Individual Rights in Kenya's Maasailand", *World Development*, 35(5), pp. 815-834.
- Netting R. M. (1972) "Of Men and Meadows: Strategies of Alpine Land Use", *Anthropological Quarterly*, 45(3), pp. 132-144.
- Netting R. M. (1976) "What Alpine Peasants have in Common: Observations on Communal Tenure in a Swiss Village", *Human Ecology*, 4(2), pp. 135-146.
- Niamir-Fuller M. (ed.) (1999) *Managing Mobility in African Rangelands: The Legitimization of Transhumance*, London: Intermediate Technology.
- Ophuls W. (1973) "Leviathan or Oblivion" στο Daly H. E. (ed.) *Toward a Steady State Economy*, San Francisco: Freeman, pp. 215-230.
- Ostrom E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press
- Ostrom E. (1992) "Community and the Endogenous Solution of Commons Problems", *Journal of Theoretical Politics*, 4(3), pp. 343-351.
- Ostrom E. (1999) "Coping with Tragedies of the Commons", *Annual Review of Political Science*, 2(1), pp. 493-535
- Ostrom E. (2000) "Reformulating the Commons", *Swiss Political Science Review*, 6(1), pp. 29-52.
- Ostrom E. (2005) *Understanding Institutional Diversity*, Princeton NJ: Princeton University Press
- Ostrom E. (2006) "The value-added of laboratory experiments for the study of institutions and common-pool resources", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 61(2), pp. 149-163.
- Ostrom E. (2008) "The Challenge of Common-Pool Resources", *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50(4), pp. 8-20.

- Ostrom E. (2010) “Analyzing Collective Action”, *Agricultural Economics*, 41(S1), pp. 155-166
- Ostrom E. (2014) “Collective action and the evolution of social norms”, *Journal of Natural Resources Policy Research*, 6(4), pp. 235-252.
- Ostrom E., Burger J., Field C., Norgaard R. και Policansky D. (1999) “Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges”, *Science*, 284(5412), pp. 278-282
- Peters P. (1994) *Dividing the Commons: Politics, Policy and Culture in Botswana*, Charlottesville: University Press of Virginia.
- Poteete A., Janssen M. και Ostrom E. (2010) *Working together: Collective action, the commons, and multiple methods in practice*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Poteete A. R. και Ostrom E. (2008) “Fifteen Years of Empirical Research on Collective Action in Natural Resource Management: Struggling to Build Large-N Databases Based on Qualitative Research”, *World Development*, 36(1), pp. 176-195.
- Putnam R. D. (1993) “The Prosperous Community: Social Capital and Public Life”, *The American Prospect*, 4(13), pp. 35-42.
- Robinson S. (2005) “Pastoralism in the Gorno-Badakhshan Region of Tajikistan”, *Nomadic Peoples*, 9(1-2), pp. 199-206.
- Smith R. J. (1981) “Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife”, *CATO Journal*, 1(2), pp. 439-468.
- Stern P. C., Dietz T. και Ostrom E. (2002) “Research on the Commons: Lessons for Environmental Resource Managers”, *Environmental Practice*, 4(2), pp. 61-64.
- Toulmin C., Hesse C. E. D. και Cotula L. (2004) “Pastoral Commons Sense: Lessons from Recent Developments in Policy, Law and Practice for the Management of Grazing Lands”, *Forests, Trees and Livelihoods*, 14(2-4), pp. 243-262.
- Wade R. (1987) “The Management of Common Property Resources: Collective Action as an Alternative to Privatisation or State Regulation”, *Cambridge Journal of Economics*, 11(2), pp. 95-106
- Wade R. (1988) *Village Republics: Economics Conditions for Collective Action in South India*, Oakland: ICS Press.
- Welch W. P. (1983) “The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries”, *Policy Sciences*, 16(2), pp 165-180.
- Williamson O. E. (1975) *Markets and Hierarchies*, New York: Free Press.
- Williamson O. E. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press

Δικτυακοί τόποι

United Nations Convention to Combat Desertification Article 1 [online] διαθέσιμο από:
<<http://www.unccd.int/convention/text/convention.php#begin> > [πρόσβαση στις
4.3.2014].

*Πασχάλης Αρβανιτίδης
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Κοραή 43, Βόλος, 38333
e-mail: [parvanit\(AT\)uth.gr](mailto:parvanit(AT)uth.gr)*

*Φωτεινή Νασιώκα
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Κοραή 43, Βόλος, 38333*

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
Καρύδης Δημήτρης	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Κοσμόπουλος Πάνος	- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Μελαχροινός Κώστας	- Queen Mary, University of London
Μοδινός Μιχάλης	- Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 25 | ΕΤΟΣ 2016
ISSUE | YEAR

- Βουλβούλη, Α.** 4
Τόπος, Χώρος, Περιβάλλον:
Η περίπτωση της μετεγκατάστασης/χωροθέτησης του εργοστασίου της ΔΕΗ στη Λέσβο.
- Ζαμάνη, Α., Λαλίνης, Κ., Παπουτσόγλου, Γ., Οικονόμου, Δ.** 20
Διαδικασίες παραγωγής, απογραφή και διερεύνηση
Οικισμών Ιδιωτικής Πολεοδόμησης
- Γαβαλάς, Β., Παυλογεωργάτος, Γ.** 52
Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους:
1971-2011 μια τεσσαρακονταετία δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης
- Αρβανιτίδης, Π., Νασιώκα, Θ.** 82
Το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων:
Μελέτη περίπτωσης
- Σταμπουλής Γ., Νάκου Π.** 105
Προς ένα συνεταιριστικό μέλλον: μαθαίνοντας από το Μονφραγον
- Χάρδας, Α., Σκαμνάκης, Χ.** 124
Η κοινωνική πολιτική των ελληνικών Δήμων σε περίοδο οικονομικής κρίσης:
Κρατική 'αυτόνομη εμπέδωση' υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο